

Μαριλένα Μαρμάνη
Δρ Ιστορικός-Αρχαιολόγος,
Προϊσταμένη Αυτοτελούς Τμήματος Κοινωνικής Προστασίας, Παιδείας, Πολιτισμού,
Αθλητισμού και Ν. Γενιάς Δήμου Λαυρεωτικής

Η βιομηχανική αρχαιολογία στην «υπηρεσία του πολιτιστικού τουρισμού». Το παράδειγμα του Λαυρίου. Η δύναμη και η δυναμική της πόλης*

Γενικά

ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΜΟΥ στον Δήμο Λαυρεωτικής με την ιστορία της πόλης, την ανάδειξη και την προβολή της, κυρίως, όμως, με την επιστημονική μου ιδιότητα, ως ιστορικός-αρχαιολόγος και μέσα από την εκπόνηση στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο της διδακτορικής μου διατριβής με θέμα «Αξιοποίηση παλαιών μεταλλευτικών χώρων στην περιοχή της Λαυρεωτικής», αλλά κυρίως ως γηγενής Λαυριώτισσα, θεώρησα σκόπιμη και αναγκαία την προσπάθεια ανάδειξης της υπάρχουσας βιομηχανικής και πολιτιστικής κληρονομιάς που υπάρχει διάσπαρτη σε ολόκληρη τη Λαυρεωτική.

Η Λαυρεωτική

Η Λαυρεωτική, είναι ιστορική και γεωγραφική έννοια, που αναφέρεται στην περιοχή της νοτιοανατολικής Αττικής, στην οποία υπάρχουν ίχνη ανθρώπινης δραστηριότητας σχετικής με την εξόρυξη και επεξεργασία μεταλλευμάτων, κυρίως του αργυρούχου μολύβδου^{1,2}.

* [Σ-06: 06-10-2018 11:10 / E-26]

1. Μαίρη Οικονομάκου, Αρχαιολόγος, «Το Αρχαίο Λαύριο», άρθρο, αφιέρωμα στο Λαύριο, στο *Δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων*, τεύχος 3, Περίοδος Β', Ιούνιος 1992, σελ. 31. Η περιοχή αυτή ορίζεται προς Βορρά από μια νοτιή γραμμή που ενώνει τους όρμους Κακιάς Θάλασσας, Κερατέας και Αναβύσσου και περιλαμβάνει τις περιοχές Αναβύσσου, Λεγραινών, Σουνίου, Λαυρίου, Καμάρizas, Θορικού και τη γύρω ακτογραμμή. Αντιστοιχεί, δε στους αρχαίους Δήμους Αναφλύστου, Σουνίου, Θορικού, Βήσας και Αμφιτροπής. Το όνομα αναφέρεται στην περιοχή που εκτείνεται περίπου από τον όρμο του Δασκαλείου μέχρι τον όρμο της Αναβύσσου ανεξάρτητα από τις σημερινές διοικητικές κατανομές.

2. Μαρία Οικονομάκου, Αρχαιολόγος, επιμελήτρια Κλασικών Αρχαιοτήτων, «Αρχαιότητες της Λαυρεωτικής, πρόσφατα ευρήματα, ανάδειξη και προστασία των αρχαίων», *Η Επιστημονική Συνά-*

Όστόσο οι αναφορές της παρούσας παρουσίασης επικεντρώνονται στον σημερινό Δήμο Λαυρεωτικής,^{3,4} και πιο συγκεκριμένα αφορούν, κυρίως στην πόλη του Λαυρίου, αλλά και στη λαυρεωτική ενδοχώρα με κύριο σημείο αναφοράς στα κτήρια και στις εγκαταστάσεις βιομηχανικής κληρονομιάς του μεταλλευτικού-μεταλλουργικού Λαυρίου του 19ου αιώνα.

Το Λαύριο⁵ και εν γένει η περιοχή της Λαυρεωτικής συνδέθηκε με τη μεταλλευτική και μεταλλουργική τεχνολογία σε δύο απομακρυσμένες μεταξύ τους ιστορικές περιόδους. Μετά την ακμή της εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων αργυρούχου μολύβδου, κατά την κλασική αρχαιότητα, μόλις στα μέσα του 19ου αιώνα, το Λαύριο, αναδεικνυόμενο σε σπουδαίο μεταλλευτικό-μεταλλουργικό κέντρο, αποτέλεσε το κατ' εξοχήν πρόσωπο της νεότερης ταυτότητας της Ελλάδας.

Ως γνωστόν, η Λαυρεωτική γη, η γνωστή «αργυρίτις γη» «υπήρξε ένα τεράστιο μεταλλείο, το μεγαλύτερο, το σπουδαιότερο από τεχνολογική άποψη και το πλέον μακρόβιο όλου του Ελλαδικού χώρου»⁶. Αλλά η Λαυρεωτική δεν ήταν μόνο αυτό. Ήταν παράλληλα ένας ολόκληρος κόσμος, ο οποίος διαρκώς μπορεί να μεταβαλλόταν, ωστόσο δεν έπαυε να διατηρεί σταθερά ορισμένα⁷ διαχρονικά χαρακτηριστικά, με τα οποία συνέχιζε να πορεύεται καθ' όλη τη διάρκεια των αιώνων.

Η Βιομηχανική αρχαιολογία και ο πολιτιστικός τουρισμός στο Λαύριο

Βιομηχανική αρχαιολογία είναι σύμφωνα με τον Rainer Slotta⁸ «η συστηματική διερεύνηση όλων των υλικών πηγών του βιομηχανικού παρελθόντος, από την προϊστορία ως και το παρόν». Με αυτόν τον ορισμό γίνεται μια προσπάθεια να

ντηση Νοτιοανατολικής Αττικής, «Χρυσή τομή», Σύνδεσμος Πνευματικής και Κοινωνικής Δραστηριότητας Κερατέας, Κερατέα, σελ. 163.

3. Ο οποίος, ως καλλικρατικός πλέον Δήμος, ύστερα από τη συνένωση του Δήμου Λαυρίου με τον Δήμο Κερατέας και την Κοινότητα του Αγ. Κωνσταντίνου έχει έκταση εκατόν ογδόντα (180.000) στρεμμάτων και πληθυσμό είκοσι πέντε (25.000) χιλιάδων κατοίκων.

4. Σύμφωνα με την απογραφή του έτους 2011 ο πληθυσμός ανέρχεται σε 24.883 κατοίκους, ΦΕΚ με αρ. φύλλου 630/Β/20.3.2013.

5. Μαριλένα Μαρμάνη, Ιστορικός-Αρχαιολόγος, Δρ ΕΜΠ, ομιλία με θέμα: «Η αργυρίτις γη του Λαυρίου μέσα στο πέρασμα των αιώνων: από την ιστορική συνεισφορά της λαυρεωτικής Μαρώνειας στην ανάπτυξη του αθηναϊκού πολιτισμού στο Τεχνολογικό Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου» στις 7.12.2014 στο ΤΠΠΛ.

6. Ευάγγελος Κακαβογιάννης, «Το Μουσείο Λαυρείου», ανακοίνωση στα *Πρακτικά της Δ' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής, Επιμορφωτικός Σύλλογος Καλυθίων, Καλύβια Αττικής 1998*, σ. 111-112

7. Η Λαυρεωτική είναι μια περιοχή της οποίας η ύπαρξη και η ιστορία συνδέθηκε με τη μεταλλευτική τέχνη.

8. Rainer Slotta, *Εισαγωγή στη Βιομηχανική Αρχαιολογία*, μεταφρ. Άγις Παπαδόπουλος, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, σ. 15.

δοθούν με τον πλέον προσεκτικό και περιεκτικό τρόπο οι χαρακτηριστικές ιδιότητες και το περιεχόμενο αυτού του επιστημονικού κλάδου⁹, και παράλληλα γίνεται κατανοητό ότι η βιομηχανική αρχαιολογία επιχειρεί, έχοντας ως βάση τα τεχνικά μνημεία, να περιγράψει την ιστορία της βιομηχανικής εξέλιξης¹⁰. Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη η θεώρηση του μνημείου, ως φορέα πληροφοριών είναι σημαντική, αφού σε αυτό βρίσκεται ενσωματωμένο το σύνολο των επιδράσεων του πολιτισμού και του περιβάλλοντος¹¹.

Είναι σαφές ότι τα βιομηχανικά-τεχνικά μνημεία είναι εκείνα τα οποία θα μας βοηθήσουν να γνωρίσουμε τη μικροϊστορία του τόπου στον οποίο είναι ενταγμένα, είναι εκείνα που πάνω τους είναι αποτυπωμένη ολόκληρη η ιστορία και μέσα από τη δική τους παρουσία και «συνδιαλλαγή» θα έχουμε τη δυνατότητα να αντιλήσουμε ιστορικά δεδομένα και στοιχεία, ικανά να μας οδηγήσουν στην ιστορική γνώση για την πόλη της οποίας τα μνημεία εξετάζουμε με τη βοήθεια της βιομηχανικής αρχαιολογίας.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα βιομηχανικά-τεχνικά μνημεία δύνανται να λειτουργήσουν ως ιστορικές πηγές που αν διασωθούν, αποκατασταθούν και αξιοποιηθούν θα είναι σε θέση να «προσφέρουν» σε γηγενείς και επισκέπτες τις κατάλληλες ιστορικές πληροφορίες και γνώσεις.

Σε ότι αφορά στην έννοια του πολιτιστικού τουρισμού στη διεθνή βιβλιογραφία δεν υπάρχει ενιαία ορολογία, ωστόσο ένας εννοιολογικός ορισμός του Ερευνητικού Προγράμματος για τον Πολιτιστικό Τουρισμό ATLAS (The Association for Tourism and Leisure Education and Research)¹² αναφέρει, ότι πολιτιστικός τουρισμός

9. Manfred Wehdorn, *Die Baudenkmaeler des Eisenhuettenwesens in Oesterreich*, Duesseldorf 1977, σ. 1, σημ. 1.

10. Rainer Slotta, *Εισαγωγή στη Βιομηχανική Αρχαιολογία*, ό.π., σ. 15. Η βιομηχανική αρχαιολογία επιτελεί στα τεχνικά μνημεία ανάλογη εργασία με την επιστήμη εκείνη, η οποία θέτοντας τα μνημεία της τέχνης, ως βάση, καταγράφει την ιστορία της τέχνης.

11. «Ο πολιτισμός της μηχανής», που σημαδεύει τους δυο τελευταίους αιώνες της ιστορίας μας, άφησε τα αποτυπώματά του στα εργοστάσια - τρένα - μηχανικά έργα - μέσα επικοινωνίας και μεταφοράς - μηχανές, εργαλεία - εργατική κατοικία και λοιπά. Αυτός ο πολιτισμός της «βιομηχανικής επανάστασης» που προκάλεσε ριζικές αλλαγές στον τρόπο παραγωγής στις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές δομές, αναγνωρίζεται παγκόσμια σήμερα ως πολιτιστικό αγαθό και με τα κατάλοιπά του ασχολείται η επιστήμη της «βιομηχανικής αρχαιολογίας». Το βιομηχανικό κτήριο στα πλαίσια αυτά αποτελεί το κύριο τεκμήριο της βιομηχανικής δραστηριότητας και ως πολιτιστικό αγαθό ιδιαίτερης σημασίας, απαιτεί την τεκμηρίωση-αναγνώριση και ανάδειξή του.

12. G. Richards, (1996, ed.) *Cultural Tourism in Europe*. CABI, Wallingford, σελ. 24. Στη διάταξη του άρθρου 1 της Διεθνούς Σύμβασης της Γρανάδας του 1985 για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στην Ευρώπη, που κυρώθηκε με το άρθρο πρώτο του ν. 2039/1992 (Α' 61), προβλέπεται ότι, μεταξύ άλλων, «σαν "αρχιτεκτονική κληρονομιά" θεωρείται ότι περιλαμβάνει τα ακόλουθα ακίνητα αγαθά: 1. Τα μνημεία, δηλαδή κάθε κατασκευή ιδιαίτερα σημαντική λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού ή τεχνικού της ενδιαφέροντος, στην οποία συμπεριλαμβάνονται οι εγκαταστάσεις ή διακοσμητικά στοιχεία, που αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της. 2. Τα

είναι «*Η μετακίνηση των ατόμων προς πολιτιστικούς πόλους έλξης με σκοπό να συλλέξουν νέες πληροφορίες και εμπειρίες για να ικανοποιήσουν τις πολιτιστικές ανάγκες τους*».

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να τονίσουμε πως τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει πολλές προσπάθειες για την προώθηση των πολιτιστικών πόρων στη χώρα μας, ώστε να αξιοποιηθούν αποτελεσματικά και κατ' αυτόν τον τρόπο οι συγκεκριμένοι χώροι να γίνουν περισσότερο ελκυστικοί, με σκοπό την αναγνώριση των πολιτιστικών αγαθών της κάθε περιοχής. Η τουριστική ανάπτυξη, η πρόοδος και κατ' επέκταση η οικονομική ευκαμψία που η τουριστική κίνηση μπορεί να εξασφαλίσει σε μια περιοχή δεν οφείλεται μόνο στην ύπαρξη παραλιών, στα όμορφα και ειδυλλιακά τοπία της συγκεκριμένης περιοχής ή στα αρχαιολογικά και ιστορικά ενδιαφέροντά της, εξίσου σημαντικός θετικός παράγοντας μπορεί να είναι η παρουσία της λεγόμενης βιομηχανικής αρχαιολογίας, αν βέβαια αυτή αξιοποιηθεί με τον κατάλληλο τρόπο και λειτουργήσει ως αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας, της κουλτούρας και του πολιτισμού του κάθε τόπου.

Σε ότι αφορά στο Λαύριο, σήμερα, η μεταλλουργική δραστηριότητα έχει πλέον σταματήσει, αλλά όλος ο χώρος είναι διάσπαρτος από κτήρια-εγκαταστάσεις, που μαρτυρούν το απώτερο και πρόσφατο παρελθόν¹³, αλλά κυρίως σηματοδοτούν ακόμη τη ζωή του Λαυρίου. Η περιοχή αποτελεί ένα σπάνιο σύνολο, όπου η ιστορία και η παραγωγική ανάπτυξη της μεταλλευτικής-μεταλλουργικής τέχνης εμφανίζει όλους τους σταθμούς εξέλιξης από την εποχή της Αθηναϊκής Πολιτείας έως σήμερα, καθώς εγκαταστάσεις του 19ου και 20ού αιώνα γεινιάζουν με στοές και εργαστήρια της αρχαιότητας. Εκατόν πενήντα (150) χρόνια και πλέον μετά τη γέννησή της, η νεότερη βιομηχανική πολιτεία του Λαυρίου, διατηρεί αναλλοίωτα μέσα στον ιστό της, δεκάδες από τα κτήρια των εργοστασίων που σημάδεψαν την ιστορία της. Από το 1865 στα δύο βιομηχανικά συγκροτήματα του Λαυρίου, αρχικά της Hilarion Roux¹⁴ και μετέπειτα της Ελληνικής Εταιρείας¹⁵ που ο πυρήνας τους βρισκόταν στη δυτική

αρχιτεκτονικά σύνολα, δηλαδή ομοιογενή σύνολα αστικών ή αγροτικών κατασκευών, σημαντικών λόγω ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού ή τεχνικού τους ενδιαφέροντος, συναφή μεταξύ τους ώστε να σχηματίζουν ενόπτες που να μπορούν να οριοθετηθούν τοπογραφικά».

13. Η Λαυρεωτική είναι μια περιοχή που από την αρχαιότητα η ύπαρξη και η ιστορία της συνδέθηκε με τη μεταλλευτική τέχνη.

14. Η ίδρυση στις 28.4.1864 της ιταλο-γαλλικής μεταλλουργικής εταιρείας Hilarion Roux et compagnie στη Μασσαλία με σκοπό την εκμετάλλευση της σκωρίας του Λαυρίου με ανακαμίνευση οδηγούν ώστε το μεταλλουργείο της εταιρείας Roux να αποτελέσει τη σημαντικότερη βιομηχανία στην Ελλάδα.

15. Στη συνέχεια έχουμε τη σύγκρουση της εταιρείας με την ελληνική κυβέρνηση που έμεινε γνωστή, ως η πρώτη φάση του «Λαυρεωτικού Ζητήματος», και τη σύσταση της Εταιρείας των Μεταλλουργείων του Λαυρίου την 1η Μαρτίου 1873 από τον Ανδρέα Συγγρό.

ακή του λιμανιού, και της Γαλλικής Εταιρείας¹⁶ που συγκροτήθηκε στη βόρεια είσοδο της πόλης ανορθώθηκαν μερικές από τις πιο σημαντικές βιομηχανικές εγκαταστάσεις στην Ελλάδα.

Η σχεδόν αυτάρκης «Company Town»¹⁷ του Λαυρίου δημιούργησε μια σειρά από κτήρια, που καλύπτουν διαφορετικούς τομείς της βιομηχανικής αρχιτεκτονικής και οι οποίες κτίστηκαν με στόχο να εξυπηρετήσουν τη λαυρεωτική μεταλλουργία.

Τόσο, τα μεταλλοπλύσια, όσο οι φούρνοι, οι επιπλεύσεις, οι ενεργειακοί σταθμοί, τα χημεία, τα μηχανουργεία, οι αποθήκες υλικών, τα ορυχεία, τα φρέατα, ο

16. Τέλος η ίδρυση της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου (Compagnie Française des Mines du Laurium) στις 28.8.1875 από το Serpieri στη θέση Κυπριανός, με σκοπό την εκμετάλλευση του υπεδάφους της Λαυρεωτικής, καθώς και την εκμετάλλευση των «Μεταλλείων της Καμάριζας», που θα συνέχιζαν την εξόρυξη των μολυβδούχων μεταλλευμάτων και η κυριαρχία της εταιρείας για 100 και πλέον χρόνια στην εκμετάλλευση των μεταλλείων της πόλης συνθέτουν την εικόνα της πρώτης βιομηχανικής πόλης (company town) και ενός από τα πιο σπουδαία μεταλλευτικά και μεταλλουργικά κέντρα του κόσμου. Ωστόσο, οι αρχαίες σκωρίες και οι εκβολάδες (απορρίμματα των μεταλλευτικών εργασιών των αρχαίων) εξαντλούνται και η «Ελληνική Εταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου» αναγκάζεται το 1927 να κλείσει και το 1930 να εκποιήσει τις εγκαταστάσεις της σε αγγλική εταιρεία («THARCIAN MINERAL PRODUCT LTD»), η οποία όμως δε συνέχισε τις εργασίες της. Αντίθετα η «Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου» στην οποία είχε παραχωρηθεί ολόκληρο σχεδόν το υπεδάφος της Λαυρεωτικής πέτυχε τη συνέχιση των εξορύξεων της και παράλληλα συνέχισε να εργάζεται, αναπτύσσοντας δραστηριότητες στο πλήρες φάσμα μεταλλείας-μεταλλουργίας, με εντυπωσιακά αποτελέσματα για τη χώρα, μέχρι και το 1977, οπότε και διακόπηκε η μεταλλευτική δραστηριότητα. Από το 1977 ως το 1981 (20.4.1981) η Εταιρεία θα λειτουργήσει ως μεταλλουργία, εισάγοντας μέταλλευμα από το εξωτερικό, ενώ το 1984 το ίδιο θα κάνει και η Ελληνική Μεταλλευτική Μεταλλουργική Εταιρεία Λαυρίου (EMMEL) η οποία θα νοικιάσει τις εγκαταστάσεις της Γαλλικής Εταιρείας μέχρι το 1989, οπότε θα κλείσει οριστικά και η δική της λειτουργία ως μεταλλουργία. Το Ελληνικό Δημόσιο αγόρασε τα κτήρια και τις εγκαταστάσεις της ΓΕΜΛ και τα παραχώρησε στο ΕΜΠ για να ιδρύσει στους χώρους αυτούς το Τεχνολογικό Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου, το οποίο και συνεπάγεται πολλαπλά οφέλη για το Λαύριο, αλλά και για τη χώρα γενικότερα, αφού η δημιουργία του συνέβαλε στην ανάδειξη-αναβίωση ενός μοναδικού δείγματος της βιομηχανικής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της χώρας μας με την ένταξη νέων χρήσεων στα παλιά κελύφη.

17. Η ονομασία «Company town» χρησιμοποιήθηκε μετά το 1850 στην Αγγλία και στις Η.Π.Α. Η πλειοψηφία των «Company towns» ασχολείτο με την εξαγωγή και την κατεργασία ορυκτών, καθώς η φύση αυτών των βιομηχανιών επέβαλε την εγκατάσταση στον τόπο του ορυχείου. Μερικές από τις νεότερες «Company towns», είχαν ως βάση την κλωστοϋφαντουργεία, την κατασκευή μηχανών, αυτοκινήτων και την παραγωγή ενέργειας. Βλ. J. Garner “The model Company town. Urban desing through private enterprise in mineteenth century New England”, The University of Massachussets Press, Amherst 1984. Το φαινόμενο των «Company towns» παρατηρήθηκε κυρίως μεταξύ 1830 και 1930 και είχε μεγάλη εξάπλωση στην Ευρώπη και στην Αμερική. Το Λαύριο υπήρξε μοναδική «Company town» που εξελίχθηκε σε πόλη στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ού. Βλ. Τίτσα Καλόγρη, Οικονομολόγος-Ιστορικός, «Η Συμβολή της Εταιρίας των Μεταλλουργείων του Λαυρίου στη δημιουργία και την ανάπτυξη της πόλης του Λαυρίου», στα *Πρακτικά της Ε΄ Επιστημονικής Συνάντησης Νοτιοανατολικής Ατικής, Παιανία 1994*, σ. 313 & Παραπομπή 23.

σιδηρόδρομος και οι λιμενικές κατασκευές παρουσιάζουν μια ανάγλυφη και σπάνια εικόνα της βιομηχανικής εξέλιξης.

Η τελειότητα κατασκευής των καπναγωγών και των καμινάδων, τα μεταλλευτικά φρέατα («Σερπιέρη» και «Λουΐζα»), καθώς και ένα σύνολο διαφόρων ειδών κατασκευών, ολοκληρώνουν την εικόνα ενός αληθινά υπαρκτού «ανοικτού μουσείου της βιομηχανίας»¹⁸ που απλώνεται σε ολόκληρη την περιοχή¹⁹.

Τα Τεχνικά Μνημεία

Μέσα από την παρούσα τοποθέτηση επιχειρείται να αποκαλυφθεί και να κατανοηθεί η σημασία που, σήμερα, μπορεί να έχουν τα «τεχνικά μνημεία» για την ίδια την πόλη. Κύρια επιδίωξη είναι να ερευνηθεί και να αποκρυπτογραφεί ο μνημειακός πλούτος για δικό της λογαριασμό. Να ανιχνευτούν οι κρυμμένες δυνατότητες.

Και για ποιο λόγο αυτός ο στόχος; Τι θα κερδίσει το Λαύριο; Σε τι ανάγκες ανταποκρίνεται; Και πώς μπορεί να γίνει στην πράξη κάτι τέτοιο; Όταν ο κόσμος όλος μιλάει για το μέλλον και τις μεγάλες αλλαγές, γιατί η στροφή προς τα πίσω;

Χωρίς καμιά αμφιβολία το ζητούμενο είναι οι προοπτικές της πόλης. Και το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στο ερώτημα για το πώς διαμορφώνεται σήμερα η πορεία των πραγμάτων.

Τα τεχνικά μνημεία του Αρχαίου και Νεότερου Λαυρίου είναι, κατά κύριο λόγο, κατάλοιπα τεχνικών έργων και βιομηχανικών εγκαταστάσεων, κυρίως του μεταλλευτικού και μεταλλουργικού τομέα. Τα έργα αυτά προβάλλουν τη λογική του σχεδιασμού τους και τις λεπτομέρειες της κατασκευής τους^{20, 21}.

18. Νίκος Μπελαβίλας, *Βιομηχανική αρχιτεκτονική*, «Κιριακές εγκαταστάσεις και μηχανολογικός εξοπλισμός συνθέτουν ένα ανοικτό μουσείο της βιομηχανίας», Εφημερίδα *Καθημερινή*, Σάββατο 6 – Κυριακή 7 Ιανουαρίου 1996.

19. Η Λαυρεωπική, τόπος απείρου φυσικού, αρχαιολογικού και ιστορικού πλούτου, καλείται να διαχειριστεί και να παρουσιάσει πέραν των λοιπών μνημείων που διαθέτει τους χώρους βιομηχανικής κληρονομιάς, οι οποίοι υπάρχουν σε ολόκληρη την περιοχή και κατ' αυτόν τον τρόπο να εισάγει την πόλη σε ένα άλλο επίπεδο, όπου θα μπορέσει να λειτουργήσει η πόλη ως τόπος παιδείας, έρευνας, αναψυχής, αλλά και προσέλκυσης επισκεπτών πολιτιστικού τουρισμού και όχι μόνο.

20. Για όποιον έχει ασχοληθεί με τη βιομηχανία και ιδιαίτερα με τη μεταλλευτική και μεταλλουργική βιομηχανία, οι εγκαταστάσεις αυτές παρουσιάζονται ως η ζωντανή ιστορία της τεχνολογίας, όπως αυτή διαμορφώθηκε μέσα στο πλαίσιο της οικονομίας και της κοινωνίας της εποχής. Σε πολλές, μάλιστα, περιπτώσεις παριστάνουν θέματα των επιστημών στην πράξη. Κατά την εποχή της λειτουργίας τους, τα μνημεία αυτά εξυπηρετούσαν συγκεκριμένες ανάγκες της παραγωγής, ενώ η θεώρηση και η διαχείριση γίνονταν αποκλειστικά με κριτήρια λειτουργικότητας. Όλες αυτές οι εγκαταστάσεις, οι κατασκευές, τα όργανα, τα τεχνικά έργα, οι συσκευές αποτελούσαν προϊόντα συλλογικής δημιουργίας με σημαντικές διανοητικές και γενικότερα πολιτιστικές συστατικές διασυνδέσεις με την αντίστοιχη κοινωνία. Οι διασυνδέσεις αυτές ενσωματώθηκαν πάνω στις εγκαταστάσεις και τα μηχανήματα και πήραν συμβολικό χαρακτήρα.

21. Στην περίπτωση του Νεότερου Λαυρίου τα γεγονότα αυτά αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι στο σώμα των εγκαταστάσεων έχουν αποτυπωθεί συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της ατομικής και

Έχουν ιστορική, τεχνολογική, κοινωνική, αρχιτεκτονική και επιστημονική αξία και γι' αυτό τον λόγο χρειάζεται και κρίνεται σκόπιμη η προσπάθεια, όχι μόνο απλής προβολής τους, αλλά ταυτόχρονα και μιας ιδιαίτερης μέριμνας, με στόχο τη δημιουργία κατάλληλων υποδομών που θα επιτρέψουν να μετατρέψουμε ένα τεχνικό μνημείο σε πόλο έλξης και προσέλκυσης επισκεπτών, προβάλλοντας έτσι όλο αυτό το ιστορικό και πολιτιστικό υπόβαθρο, που το μνημείο «κρύβει» στα σπλάχνα του.

Η δύναμη και η δυναμική της Λαυρεωτικής

Σήμερα, η Λαυρεωτική μετά από μια μεγάλη περίοδο κρίσης και συστηματικών προσπαθειών ανασυγκρότησης, βρίσκεται σε πορεία ανάκαμψης και προσαρμογής στις νέες προτεραιότητες της βιώσιμης ανάπτυξης. Τα ποικίλα έργα, που είτε σχεδιάζονται, είτε βρίσκονται σε εξέλιξη, μας επιτρέπουν να μιλάμε για μια δυναμική ανάπτυξης της περιοχής, η οποία με σωστό και πετυχημένο χειρισμό των «πλουτοπαραγωγικών» της πηγών, θα πετύχει να αναδειχθεί τόσο σε εθνική, όσο και σε διεθνή κλίμακα.

Το μεγάλο μήκος των ακτών του αποτελεί, κατά ένα μεγάλο μέρος, σημαντικό φυσικό πόρο, το ίδιο και ο Εθνικός Δρυμός του Σουνίου που εμπίπτει στα όρια του Δήμου. Η ύπαρξη του αεροδρομίου στα Σπάτα, το λιμάνι με την επιβατική κυρίως κίνηση, οι τουριστικές δραστηριότητες και η μεγάλη ανάπτυξη της παραθεριστικής κατοικίας, σε συνδυασμό²² με την αναπτυξιακή πορεία και τις εξαγγελίες για νέα έργα υποδομών και μεταφοράς διαμορφώνουν τα νέα δεδομένα.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να πούμε, ότι, σαφώς, πέρα από τα θετικά στοιχεία η πόλη και εν γένει η περιοχή της Λαυρεωτικής παρουσιάζει και αρκετά αρνητικά σημεία, όπως είναι τα περιβαλλοντικά προβλήματα (λόγω των μολυσμένων εδαφών από την υψηλή συμμετοχή σε αυτά βαρέων μετάλλων, όπως αρσενικό, κάδμιο, μόλυβδος και ψευδάργυρος), η έλλειψη ξενοδοχειακής υποδομής πέραν των συγκροτημάτων του Σουνίου, η μη έλευση ακόμη του Προαστιακού, παρά τις συνεχείς εξαγγελίες, η δυσκολία στην αποκατάσταση και συντήρηση μνημείων-τοποσήμων της πόλης, όπως η Σκάλα φορτοεκφόρτωσης μεταλλευμάτων, κατασκευής του 1888,

συλλογικής ζωής της πόλης. Αυτός είναι, άλλωστε, ο λόγος για τον οποίο οι εγκαταστάσεις της πρώην Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου λειτουργούν και ως παρακαταθήκη εμπειριών, νοημάτων και εμπνεύσεων, χρήσιμων για τον σχεδιασμό κάποιας νέας συνέχειας. Έτσι αποτελούν τεχνικά μνημεία ιδιαίτερης σημασίας όχι μόνο για την ιστορία της πόλης, αλλά και για την οικονομική ιστορία της χώρας.

22. Ακρως αισιόδοξα, για την αναπτυξιακή πορεία του δήμου Λαυρεωτικής, χαρακτηρίζει ο δήμαρχος Δημήτρης Λουκάς, τα συμπεράσματα του 12ου Περιφερειακού Συνεδρίου (στο Λαύριο), βάσει των υπουργικών εξαγγελιών και της επικύρωσής τους, από τον πρωθυπουργό Αλέξη Τσίπρα. Σταχυολογώντας τις προτάσεις και τα μέτρα που ανακοινώθηκαν ο κ. Λουκάς σημειώνει ότι ο δήμος «αναδεικνύεται σε κύριο πρωταγωνιστή της αναπτυξιακής πορείας της περιοχής και καθοριστική προϋπόθεση στρατηγικής σημασίας στον τομέα αυτό αποτελεί η αναγνώριση της διασύνδεσης των εθνικών λιμένων με μέσα σταθερής τροχιάς».

η καθυστέρηση στην κατασκευή των Μουσείων που είναι απαραίτητα στην πόλη και αρκετά ακόμη που δε θα θίξουμε στην παρούσα παρουσίαση.

Μπροστά λοιπόν σε μια τέτοιας υφής και διάστασης δημιουργούμενη κατάσταση, θα λέγαμε ότι δεν αποτελεί «ουτοπία», η αναζήτηση των τρόπων εκείνων αξιοποίησης και προβολής των τεχνικών μνημείων που η περιοχή της Λαυρεωτικής διαθέτει σε μέγιστο βαθμό και που βέβαια αλληλοσυμπληρώνονται και «διανθίζονται» με τα εκ προοιμίου αναγνωρισθέντα σε αυτήν ιστορικά και πανάρχαια μνημεία, που ο τόπος έχει να επιδείξει, καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορικής του παρουσίας²³.

Τα αρχαία πλυντήρια ο αρχαιολογικός χώρος του Θορικού, και ο αρχαιολογικός χώρος του Σουνίου αποτελούν κατεξοχήν δείγματα αρχαιολογικού και πολιτιστικού θησαυρού της περιοχής²⁴.

Τα δεδομένα της πόλης

Παράλληλα, η επίτευξη της διάσωσης και η δυνατότητα επαναχρησιμοποίησης των εγκαταστάσεων της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου με τη δημιουργία του ΤΠΠΛ, αποτελεί ένα πολύ σημαντικό έργο, μια καινοτομική προσπάθεια, μέσα από την προοπτική της αναζήτησης της συνέχειας, ένα νέο πρότυπο περιφερειακής ανάπτυξης, κυρίως, όμως, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό μοντέλο αποκατάστασης και αξιοποίησης των τεχνικών μνημείων, ένα ενδεικτικό παράδειγμα, το οποίο πιστεύεται ότι θα λειτουργήσει υποδειγματικά για την περαιτέρω αξιοποίηση των τεχνικών μνημείων όλης της περιοχής²⁵.

23. Πέρα, όμως, από τη δυνατότητα αξιοποίησης των τεχνικών αυτών μνημείων της πόλης του Λαυρίου μέσα από την οπτική γωνία της παρατήρησης, αλλά και τη μεθοδολογική προσέγγιση, δια μέσου της επιστημονικής μεθόδου της βιομηχανικής αρχαιολογίας που αποτελεί και τον πλέον οργανωμένο σε επίπεδο έρευνας, επιστημονικό κλάδο των υλικών καταλοίπων βιομηχανιών του παρελθόντος, προστίθεται σαφώς και το παράδειγμα της αξιοποίησης των αντίστοιχων τεχνικών μνημείων της πρώην ΓΕΜΛ. Με βάση αυτή τη σκέψη, θα μπορούσαμε να θέσουμε την ένταξη των τεχνικών μνημείων του Λαυρίου στο παραπάνω πλαίσιο, αλλά και να το επεκτείνουμε ως πηγή πολλαπλών πληροφοριών, κοινωνικού, ιστορικού, πολιτικού, πολιτιστικού, καλλιτεχνικού, αλλά και τεχνικού και τεχνολογικού ενδιαφέροντος.

24. Ο αρχαιολογικός χώρος του Θορικού από τη μια μεριά με το αρχαιότερο σωζόμενο θέατρο στην Ελλάδα, ελληνορωμαϊκούς και όχι κυκλικού σχήματος, που αναμένει ακόμα την αναστήλωσή του, τη μεταλλευτική στοά του 3.000 π.Χ., η οποία βρίσκεται δίπλα στο αρχαίο θέατρο και η οποία αποτελεί το εφελκυστήρα για την έναρξη της εκμετάλλευσης των αργυρομολυβδούχων μεταλλευμάτων στο Λαύριο, τους θολωτούς μυκηναϊκούς τάφους, τις καμίνους τήξης, τον ναό της Δήμητρας και της κόρης και ο αρχαιολογικός χώρος του Σουνίου από την άλλη με τον Ιερό βράχο, τον Ναό του Ποσειδάωνα, τα τμήματα του τείχους που τον περιέβαλε, το φρούριο, τα λείψανα του αρχαίου Ναού της Σουσιάδας Αθηνάς αποτελούν κατεξοχήν δείγματα αρχαιολογικού και πολιτιστικού θησαυρού της περιοχής.

25. Ο χώρος της πρώην Γαλλικής Εταιρείας, ο οποίος μετεξελιχθηκε σε ΤΠΠΛ είναι ένας χώρος αναμφίβολα «ποτισμένος» και «σημαδεμένος» με τη βαρύνουσα σημασία, αλλά και την ιστορικότητα των κτηρίων, μέσα στα οποία διαγράφεται ολόκληρη η μεταλλουργική εποχή του Λαυρίου, καθώς

Θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε ότι εντός του Τεχνολογικού Πάρκου σήμερα δραστηριοποιούνται με πολύ σημαντικές πρωτοβουλίες, το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, το Βιοτεχνικό-Βιομηχανικό Εκπαιδευτικό Μουσείο, το Μουσείο Κεραμικής «Πάνος Βαλσαμάκης», ενώ το υπό ίδρυση Μουσείο Μεταλλείας-Μεταλλουργίας Λαυρίου, ένα εμβληματικό έργο που έχει στο επίκεντρο την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και την τουριστική ανάπτυξη της περιοχής μας εισέρχεται σε τροχιά υλοποίησης και πιστεύεται ότι θα αποτελέσει τον μοχλό της περαιτέρω ανάδειξης του πολιτιστικού αποθέματος της Λαυρεωτικής.

Επιπλέον και πέραν του συγκεκριμένου χώρου η περιοχική διασώζει κτίσματα, κατοικίες και βιομηχανικά συγκροτήματα, τα οποία είναι σημαντικά για τη διατήρηση της πολεοδομικής εξέλιξής της, αλλά και για τη βιομηχανική ιστορία της χώρας μας^{26, 27}, καθώς αποτελούν δείγματα βιομηχανικής και τοπικής αρχιτεκτονικής.

Και βέβαια από τα δεδομένα της πόλης, τα οποία είναι πολλά και ούτε επιγραμματικά, λόγω οικονομίας χρόνου δεν μπορούμε να αναφέρουμε, δε θα μπορούσε να απουσιάζει η ποιότητα των κατοίκων της που τα *εκατόν πενήντα (150) χρόνια μεταλλείας και μεταλλουργίας* έχουν εμπλουτίσει με ιδιαίτερα στοιχεία τη νοοτροπία και τη συμπεριφορά τους.

Το καίριο ερώτημα, επομένως, που τίθεται είναι: *ο πλούτος αυτής της παράδοσης, τα τεράστια αυτά αποθέματα δυνατοτήτων θα χαθούν; Η κληρονομιά του μεταλλευτικού και μεταλλουργικού Λαυρίου θα απαξιωθεί; Οι δεξιότητες που φέρουν η κοινωνία και οι κάτοικοί του, η εξοικείωση με την τεχνολογία, με τη σχεδιαστική και κατασκευαστική σκέψη, με τη λογική της παραγωγής, θα μείνουν στα αζήτητα;*

Σαφώς όχι. Η Λαυρεωτική έχει από τη φύση και την ιστορία της τη δυνατότητα να αποτελέσει σημείο πολιτιστικής αναφοράς, να δημιουργήσει ρεύμα επισκεπτών απ' όλα τα μέρη της Ελλάδας, απ' όλο τον κόσμο, με προφανείς θετικές επιπτώσεις στην τοπική και εθνική οικονομία²⁸. Η αξία της Λαυρεωτικής ως τόπος ιστορίας,

και η αξία της δημιουργίας και της τεχνικής που αναπτύχθηκε στα χρόνια εκείνα. Η ιστορία των 150 χρόνων είναι γραμμένη πάνω στις εγκαταστάσεις, στα μηχανήματα και στα κτήρια, έτοιμη προς ανάγνωση. Αυτά λοιπόν τα κτήρια σήμερα, που αποτελούν σύμφωνα με τη γνώμη των ειδικών, πραγματικά ενδύματα και προέκταση των μηχανημάτων που φιλοξενούσαν, γεμάτα με τη μεγαλοπρέπεια και τη μεγαλοσύνη που τα χρόνια του παρελθόντος προσέδωσαν πάνω τους, αποπνέουν ένα σεβασμό, ένα μεγαλείο και μια χαρακτηριστική γοητεία. Μέσα στους χώρους της πρώην ΓΕΜΛ το παλιό κτήριο και το παλιό μηχανήμα που υπάρχει, έχει γραμμένη πάνω του την ιστορία, αλλά και την ιστορική πορεία που έχει διαδραματιστεί μέσα στους αιώνες.

26. Έγγραφο ΥΠΠΟ με αρ. πρωτ. 2538/4.9.2002.

27. Χαρακτηρίζονται ως ιστορικά διατηρητέα μνημεία και έργα τέχνης όλες οι εγκαταστάσεις της πρώην Ελληνικής Εταιρείας (Ε.Ε.Μ.Λ.) και της πρώην Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου (Γ.Ε.Μ.Λ.).

28. Αν κλείσουμε για λίγο τα μάτια μας και φανταστούμε τη γη της Λαυρεωτικής, τη διάσπαρτη με ποικίλα μνημεία, ως χώρο πολιτιστικού περιπάτου και όχι μόνο, αν φανταστούμε αναστηλωμένο το αρχαίο θέατρο του Θορικού και ενοποιημένους τους αρχαιολογικούς χώρους, σύνδεση του θεάτρου με

πολιτισμού, παιδείας και αναψυχής, οι κρυμμένες δυνατότητες και η δυναμική της περιοχής είναι η βάση της σκέψης μας²⁹.

Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό από τις παραπάνω αναφορές και τα συναφή και σχετικά σχόλια, πως το ζήτημα του Λαυρίου δεν είναι θέμα του παρελθόντος, αλλά κυρίως του μέλλοντος.

Το Λαύριο, τόπος απείρου φυσικού, αρχαιολογικού και ιστορικού πλούτου, καλείται να διαχειριστεί και να παρουσιάσει τα μνημεία και τους χώρους βιομηχανικής αρχαιολογίας, τα οποία διαθέτει διάσπαρτα σε ολόκληρη την περιοχή και κατ' αυτόν τον τρόπο να εισάγει την πόλη σε ένα άλλο επίπεδο, όπου θα μπορέσει να λειτουργήσει ως τόπος παιδείας, έρευνας, αναψυχής, αλλά και προσέλκυσης επισκεπτών πολιτιστικού τουρισμού και όχι μόνο³⁰.

Τις τελευταίες δεκαετίες η Βιομηχανική Αρχαιολογία (Industrial Archaeology) και η Διαχείριση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς (Heritage Management), αποτελούν δύο νέους σχετικά επιστημονικούς κλάδους³¹, στους οποίους στηριζόμαστε.

Υπ' αυτές, λοιπόν, τις σκέψεις, οδηγούμαστε σε διαπιστώσεις, οι οποίες μας επιτρέπουν να πιστέψουμε στις δυνατότητες της Λαυρεωτικής, αν με προσεκτικά βήματα στραφούμε προς την κατεύθυνση αποκατάστασης και επίλυσης από τη μια πλευρά –όσο αυτό είναι εφικτό– των προβλημάτων που απασχολούν την περιοχή και από την άλλη στην αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων που η ίδια η περιοχή διαθέτει³².

τον ναό του Ποσειδώνα στο Σούνιο, διαμέσου του δρυμού, της αρχαίας Μαρώνειας και των αρχαίων μεταλλευτικών πλυντηρίων, αν πέρα από το απώτερο παρελθόν, προσεγγίσουμε την πρόσφατη ιστορία του Λαυρίου και επικεντρώσουμε το ενδιαφέρον μας στο γεγονός, ότι η πόλη αποτελεί «μουσείο» της βιομηχανικής ιστορίας, θα αντιληφθούμε το μέγεθος των δυνατοτήτων που απλώνονται μπροστά μας.

29. Στόχος είναι να καταδείξουμε, ότι πέρα από την οποιαδήποτε άλλη ανάπτυξη που θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί στην πόλη, απαραίτητο στοιχείο για το Λαύριο είναι να αξιοποιηθεί και να προβληθεί ο πολιτισμός και η ιστορία του. Ακόμη, θα πρέπει να καταστεί σαφές, ότι το Λαύριο δεν είναι δέσμιο μιας μονοσήμαντης ανάπτυξης, που πιθανώς μπορεί να επέλθει από την ενθάρρυνση της βιομηχανίας ή την ανάπτυξη του λιμανιού, αλλά πολύ περισσότερο μπορεί να προκληθεί από την αξιοποίηση των μνημείων της ιστορίας του, αρχαίας και νεότερης.

30. Είναι σαφές ότι η πόλη ζει, αναπτύσσεται και έλκει μέσα και από τα μνημειακά της κελύφη, διατηρώντας και αναδεικνύοντας την ταυτότητά της, αυτήν που την κατέστησε μοναδική (την πρώτη company town στην Ελλάδα).

31. Χαρακτηριστική είναι η ανάδειξη που έχει επιτελεστεί από το Πολιτιστικό Ίδρυμα του Ομίλου Πειραιώς (π.χ. Το Μουσείο Μαρμαροτεχνίας στην Τίνο) ή ο μετασχηματισμός του ιστορικού βιομηχανικού συγκροτήματος της πρώην Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου σε Τεχνολογικό Πολιτιστικό Πάρκο από το ΕΜΠ.

32. Αναδεικνύοντας τον ιστορικό και πολιτιστικό πλούτο της, μέσα από σημαντικούς χώρους, όπως είναι ο Ναός του Ποσειδώνα στο Σούνιο, το Αρχαίο Θέατρο του Θορικού, τα μεταλλευτικά εργαστήρια της αρχαιότητας και τους αρχαίους οικισμούς, τα βιομηχανικά κτίρια της νεότερης εποχής, με τον πρωτοποριακό τεχνολογικό εξοπλισμό που σώζεται μέσα σ' αυτά, όπως το ιστορικό βιομηχανικό συγκρότημα της Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων (σημερινό Τεχνολογικό Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου),

Το Λαύριο αξίζει και πρέπει να πετύχει τον στόχο αυτό και να ακολουθήσει τους αντίστοιχους προσανατολισμούς. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα μπορέσει να διαμορφώσει τις προϋποθέσεις για να γίνει ένα πολυσήμαντο «πανατικό» κέντρο πολιτιστικής προβολής και δημιουργίας με υπερτοπικό χαρακτήρα και διεθνή εμβέλεια³³. Ένα κέντρο μελέτης, έρευνας και ανάδειξης της βιομηχανικής ιστορίας που θα προσφέρει στον επισκέπτη ποιοτική ψυχαγωγία και παιδεία. Η συμβολή στην προσπάθεια αυτή είναι ο στόχος που θέτει η παρούσα τοποθέτηση³⁴.

Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι η δύναμη και η δυναμική της πόλης του Λαυρίου στηρίχθηκε, στηρίζεται και όπως φαίνεται θα εξακολουθεί να στηρίζεται στα μεταλλεία, τα οποία, είτε ευρισκόμενα σε λειτουργία, είτε όχι, εξακολουθούν να καθορίζουν τη μοίρα του τόπου από το 3.000 π.Χ. μέχρι σήμερα. Πάνω σε αυτά τα μοναδικά τεχνικά μνημεία, το Λαύριο θα στηριχθεί εκ νέου και με μια άλλη διαφορετική οπτική γωνία θα τα καταστήσει φορείς, πολιτισμού, έρευνας και εκπαίδευσης, ικανής να θέσει τις απαιτούμενες προδιαγραφές και απαιτήσεις για την ανάπτυξη του Λαυρίου³⁵.

Εκείνο που χρειάζεται η πόλη είναι να μπορέσει να συνδυάσει και να διαχειριστεί με τρόπο δυναμικό όλες αυτές τις δυνατότητες που μοιάζουν να «αιωρούνται» και να αποζητούν μεθοδική προσπάθεια οργάνωσης και διαχείρισης³⁶ συμβάλλοντας στο ζύπνημα της μνήμης και στην επανασύνθεση της εικόνας της πόλης.

Προτάσεις ανάδειξης βιομηχανικής και πολιτιστικής κληρονομιάς Λαυρεωτικής

Πιστεύεται, ότι μέσα από συγκεκριμένα βήματα και στοχευμένες δράσεις θα μπορέσουμε να θέσουμε τις βάσεις για την επίτευξη του παραπάνω σκοπού.

τα εν ενεργεία και υπό σύσταση Μουσεία, τα εκατοντάδες μεταλλευτικά φρέατα και τις πολλές δεκάδες χιλιόμετρων γαλαρίες της αρχαίας και νεότερης εποχής, που αποτελούν σημαντικότετους πολιτιστικούς πόρους για την ευρύτερη περιοχή και την χώρα ολόκληρη, η Λαυρεωτική θα αποτελέσει ιδανικό χώρο υποδοχής ερευνητικών δραστηριοτήτων και τεχνολογικών καινοτομιών και θα καταστεί χώρος επίσκεψης, αναψυχής, αλλά και έρευνας και μελέτης από συγκεκριμένες κατηγορίες πληθυσμού.

33. Σκοπός μας είναι να καλλιεργήσουμε στον τόπο μας συνθήκες ανάπτυξης πολιτιστικής και κοινωνικής δράσης που θα καταστήσει και πάλι το όνομα του Λαυρίου συνεπώνυμο με τη δημιουργία. Έχουμε ένα όραμα, το οποίο να μπορεί να προσανατολίσει τη μετεξέλιξη της Λαυρεωτικής σε κέντρο πολιτιστικής δημιουργίας.

34. Γίνεται λοιπόν κατανοητό, με βάση τα παραπάνω, ότι η ανάδειξη και επομένως η αξιοποίηση των εν λόγω τεχνικών μνημείων του Λαυρίου αποτελούν μια αναγκαία πραγματικότητα.

35. Σήμερα, τα μνημεία αυτά βρίσκονται σε ύπωση-απενεργοποίηση, περιμένοντας κάποιον που θα τολμήσει διάλογο μαζί τους, καθιστώντας τα και πάλι ενεργά και δυναμικά, ώστε να επιτελέσουν την τέταρτη φάση ανάπτυξης του Λαυρίου (Κ. Κονοφάγος, σ. 57) και να διασυνδεθούν με τα σημαντικά και αξιομνημόνευτα που η πόλη έχει να επιδείξει καθ' όλη τη διάρκεια των αιώνων.

36. Στο σημείο αυτό, βέβαια, θα πρέπει να τονίσουμε ότι εκτός των μεταλλευτικών εγκαταστάσεων και του αδιαμφισβήτητου ιστορικού πλούτου της περιοχής, το Λαύριο, όπως αναφέραμε παραπάνω, διαθέτει και ένα μέρος της υποδομής που είναι απαραίτητη για την ανάδειξη και προβολή της πόλης.

Συγκεκριμένα και πέραν από τα αυτονόητα –που μερικές φορές δεν είναι– της διατήρησης και συντήρησης ή της απλής οριοθέτησης και χαρτογράφησης, ή σήμανσης κάθε μνημείου, απαιτείται:

Πρώτον: Παρουσίαση μιας πιο ολοκληρωμένης και δομημένης καταγραφής των μνημείων³⁷, τεχνικών και μη της Λαυρεωτικής, με τη συνδρομή της επιστημονικής μεθόδου της βιομηχανικής αρχαιολογίας, ώστε να δοθεί η δυνατότητα να επιτελεστεί ένα ακόμη βήμα για μια πιο απτή και λειτουργική απεικόνιση των σημαντικών αυτών δεδομένων [ψηφιοποιημένη μορφή αυτών των δεδομένων ως εφαρμογή σε κινητά (π.χ. apps) καθώς και σε ηλεκτρονική πλατφόρμα σε συγκεκριμένο Site (π.χ. Δήμος Λαυρεωτικής)].

Με αυτόν τον τρόπο, αλλά κυρίως μέσα από μια εμπειρία συστηματικής παρατήρησης ή καλύτερα εποπείας θα επέλθει η οικείωση με τα μνημεία. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι το νεότερο βιομηχανικό Λαύριο παρουσιάζεται ανεξάντλητο. Παρουσιάζεται, όπως τα ιστορικά γεγονότα, ως φαινόμενο που η κατανόησή του δεν μπορεί να προκύψει από μια, συγκεκριμένη, ελεγχόμενη και μονοδιάστατη, σειρά απίων δια των οποίων θα μπορούσαμε να το εξηγήσουμε και να το γνωρίσουμε. Το μεταλλουργικό Λαύριο δεν αρκεί να το επισκεφτείς και να το δεις μια φορά, δεν εξαντλείται, ούτε ως θέμα, ούτε ως εντύπωση (παραστάση). Χρειάζεται να το επισκεφτείς και να το δεις πολλές φορές, αναλογιζόμενος κάθε φορά τις διαφορές στις γνώσεις (εμπειρίες) που περιλαμβάνει και στις εντυπώσεις που δημιουργεί. Και αυτό ισχύει, τόσο για τον ενήμερο επισκέπτη όσο και γι' αυτόν που το επισκέπεται για πρώτη φορά και δεν γνωρίζει τίποτα. Με τη βοήθεια της βιομηχανικής αρχαιολογίας, της παρατήρησης και της εντατικής εποπείας θα οδηγηθούμε στη δημιουργία συγκεκριμένων πινάκων για κάθε μνημείο που θα περιλαμβάνουν συγκεκριμένα στοιχεία.

Δεύτερον: Προσπάθεια ένταξης της τοπικής ιστορίας του Λαυρίου στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση των σχολείων της περιοχής μας και όχι μόνο³⁸. Απώτερος στόχος είναι, ασφαλώς, η υιοθέτηση του εκπαιδευτικού-πολιτιστικού τουρισμού, καθώς η ιστορική βιομηχανική κληρονομιά της πόλης του Λαυρίου, αντικατοπτριζόμενη μέσα από τα μνημεία της, συγκεκριμένες βιομηχανικές

37. Μαριλένα Μαρμάνη, Διδακτορική Διατριβή με θέμα: Αξιοποίηση Παλαιών Μεταλλευτικών Χώρων στην Περιοχή της Λαυρεωτικής, κατατεθείσα στο ΕΜΠ Μάιος, 2016.

38. Ήδη από το 2015 κατά τη διάρκεια των εργασιών της *ΙΣΤ' Επιστημονικής Συνάντησης Νοτιοανατολικής Απτικής (από 18 έως 22 Νοεμβρίου 2015)*, η οποία πραγματοποιήθηκε στο Λαύριο, θέσαμε το θέμα με μια ανακοίνωση από την υπογράφουσα με τίτλο: «Η ιστορική βιομηχανική κληρονομιά της πόλης του Λαυρίου, αντικατοπτριζόμενη μέσα από τα μνημεία της και όχι μόνο, ως μάθημα τοπικής ιστορίας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση». Έκτοτε, ακολούθησαν αρκετές ομιλίες, επιμορφωτικά σεμινάρια, δράσεις, συμπράξεις, συνεργασίες, με φορείς και συλλόγους της πόλης (όπως το τεχνολογικό πολιτιστικό πάρκο Λαυρίου, το βιοτεχνικό βιομηχανικό εκπαιδευτικό μουσείο, το κέντρο περιβαλλοντικής εκπαίδευσης) με απώτερο πάντοτε σκοπό τη γνωριμία και ανάδειξη αυτής της κληρονομιάς. Είναι γεγονός ότι η ιστορική βιομηχανική κληρονομιά της πόλης του Λαυρίου, αντικατοπτριζόμενη μέσα από τα μνημεία της, αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση εφαρμογής του μαθήματος της τοπικής ιστορίας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

εγκαταστάσεις, τεχνικά μνημεία και τεχνικά αντικείμενα, τα οποία παραμένουν αυτούσια στον χώρο θα μπορούσαν να αποτελέσουν εργαστηριακό μάθημα, ακόμα και για τμήματα και σχολές πανεπιστημιακής και πολυτεχνικής εκπαίδευσης.

Στο πλαίσιο αυτό και έχοντας τις παραπάνω σκέψεις ως γνώμονα, γνωρίζοντας παράλληλα τη σπουδαία ιστορία που διαθέτει η πόλη μας και αξιοποιώντας τη Διδακτορική Διατριβή της υπογράφουσας προχωρήσαμε με τους εκπαιδευτικούς του Β΄ Δημοτικού Σχολείου Λαυρίου και με επικεφαλής τον κ. Δημήτρη Δράκο στην εφαρμογή της εκμάθησης της Τοπικής Ιστορίας της Λαυρεωτικής μέσα από επιτόπιες επισκέψεις σε μνημεία της πόλης στους μαθητές της Δ΄ Τάξης του σχολικού έτους 2015-2016. Επίσης το σχολικό έτος 2017-2018 προβήκαμε σε εκ νέου επίσκεψη στα μνημεία της πόλης, τόσο από την ΣΤ΄ τάξη του Δευτέρου Δημοτικού Σχολείου Λαυρίου, όσο και από την Ε΄ Τάξη του Δευτέρου Δημοτικού Κερατέας με επικεφαλής τη Διευθύντρια του σχολείου, κ. Ειρήνη Πετρουλάκη. Η δράση που φέρει τίτλο «*Τοπική Ιστορία Λαυρεωτικής: Γνωριμία και ανάδειξη ιστορικών τόπων και μνημείων της περιοχής*» ωστόσο συνεχίζεται και χρήζει περαιτέρω υποστήριξης.

Τρίτον: Ένα ακόμη βήμα που θα συμβάλει ουσιαστικά στην ανάδειξη του πολιτιστικού αποθέματος της Λαυρεωτικής και το οποίο υλοποιείται εν μέρει και στο μέτρο του δυνατού, τόσο από το ΒΒΕΜ Λαυρεωτικής, από τον «Δίανθο», από τα στελέχη του ΤΠΠΛ, όσο και κυρίως σε εθελοντική βάση από την ΕΜΕΛ, τη Χρυσή Τομή της Κερατέας και από επιστήμονες της πόλης, αποτελεί ο σχεδιασμός και η υλοποίηση των λεγόμενων «πολιτιστικών διαδρομών». Θεωρείται πλέον απαραίτητη η δημιουργία ενός οργανωμένου τρόπου επίσκεψης μνημείων, αλλά και χώρων ιδιαίτερης αξίας της Λαυρεωτικής, που θα ανταποκρίνονται σε διάφορες κατηγορίες επισκεπτών, ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις απαιτήσεις που εκείνοι θα προβάλλουν^{39, 40}.

39. Η διαμόρφωση ενός αρχαιολογικού μονοπατιού, συνδέεται με το γεγονός, ότι η περιοχή της Λαυρεωτικής διαθέτει μια σειρά από σημαντικά μνημεία και ταυτόχρονα έχει τον Εθνικό Δρυμό του Σουσίου, μέσα από τον οποίο η περιοχή ολόκληρη μπορεί να αποκτήσει τον χαρακτήρα ενός μεγάλου πάρκου. Το αρχαιολογικό μονοπάτι προτείνεται να αποτελέσει ένα «ασμένιο μονοπάτι» και επομένως να συνδέει μεταξύ τους μνημεία άρρηκτα συνδεδεμένα με τη μεταλλευτική τέχνη, όπως την αρχαία μεταλλευτική στοά και το αρχαίο θέατρο του Θορικού, τα αρχαία πλυντήρια, τις εγκαταστάσεις της πρώην Γαλλικής Εταιρείας, κτίσματα της Ελληνικής Εταιρείας μαζί με την Α.Κ.Ε.Λ., τον Ναό του Ποσειδώνα και παράλληλα να συνδέει το περιβάλλον με την ιστορία, τον πολιτισμό και τον τουρισμό. Πρόκειται για ένα απαραίτητο και πρότυπο έργο, που καλλιεργεί την αγάπη για τη φύση σε συνδυασμό με τον πολιτισμό, ο οποίος ταυτόχρονα βοηθά σημαντικά το Λαύριο να βρει και να καθιερώσει για το μέλλον ένα νέο ρόλο.

40. Ο αρχαιολογικός χώρος, ο ιστορικός τόπος και η απείρου κάλλους περιοχή της Λαυρεωτικής προσφέρεται για πολιτιστικές διαδρομές, οι οποίες, είτε θα ενοποιούν και θα συνδέουν τα παραπάνω αναφερόμενα μνημεία, είτε θα αποτελούν ξεχωριστές πολιτιστικές διαδρομές ανάλογα με τις γεωγραφικές ενότητες ή ανάλογα με το θεματικό ή συγκριτικό περιεχόμενο που θέλουμε να προσφέρουμε στους περιηγητές, σε συνδυασμό πάντοτε με το ενδιαφέρον των περιηγητών-επισκεπτών του χώρου.

Ενδεικτικά θα μπορούσαμε και να παρουσιάσουμε πέντε τέτοιου τύπου διαδρομές⁴¹.

Ο Δήμος Λαυρεωτικής αφουγκραζόμενος τις ανάγκες της πόλης, αλλά και την ωρίμανση πλέον των συνθηκών για περαιτέρω αξιοποίηση της περιοχής της Λαυρεωτικής προτίθεται να οργανώσει μια τέτοιου τύπου αναπτυξιακή δραστηριότητα για την οποία θα μας δοθεί η ευκαιρία να μιλήσουμε με πιο αναλυτικό τρόπο όταν συντρέξουν οι ακριβείς προϋποθέσεις του εγχειρήματος.

Απώτερος στόχος της παρούσας τοποθέτησης είναι οι σκέψεις και οι προβληματισμοί, οι ιδέες και οι προτάσεις, να αποτελέσουν την πρώτη ύλη για μια διαρκή και συντονισμένη προσπάθεια με σκοπό να οριστικοποιηθούν και να λειτουργήσουν ως ένα υλοποιήσιμο και συλλογικό σχέδιο προστασίας και ανάδειξης της κληρονομιάς της Λαυρεωτικής.

Πρόκειται ουσιαστικά για μια αναπτυξιακή δραστηριότητα που οι ίδιες οι ανάγκες της πόλης την επιβάλλουν⁴², καθώς οι επισκέπτες στο πλαίσιο του τουρισμού και ιδιαίτερα του πολιτιστικού τουρισμού που υπάρχουν στη Λαυρεωτική θα πρέπει μέσα από συγκεκριμένες δράσεις να καλύψουν τα ενδιαφέροντά τους.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτό που επιδιώκεται και που κατ' επέκταση επιβάλλεται είναι η αναγέννηση του Νεότερου Λαυρίου. Όχι ως απλή αναπαραγωγή ή απλή αντιγραφή. Αναγέννηση που στο κέντρο της θα έχει εγκατασταθεί ο διάλογος ανάμεσα στη σημερινή πραγματικότητα και στην πραγματικότητα των μνημείων, των μεγεθών τους, των σκοπών τους, των κειμένων τους, των σχεδίων τους, των πρωταγωνιστών τους. Αυτό που θα προκύψει θα είναι κινητοποιήσεις ή εμπνεύσεις που θα λειτουργήσουν ως σπέρματα για νέες δημιουργίες.

41. Έτσι θα μπορούσαν να υπάρχουν θεματικές ενότητες που να αναφέρονται στη γεωλογία και ορυκτολογία-κοιτασματολογία της περιοχής και ανάλογα να υπάρχουν αντίστοιχες διαδρομές, συναφείς με το αντικείμενο, καθώς επίσης να υπάρχουν θεματικές ενότητες, σχετικές με τη μεταλλευτική-μεταλλουργική τεχνική και παραγωγική διαδικασία, όπως αυτή έχει αποτυπωθεί μέσα από αρχαία και νεότερα μνημεία, μνημεία τόσο του υλικού, όσο και του πνευματικού πολιτισμού και της βιομηχανικής αρχαιολογίας, τα οποία αποτελούν αδιάψευστους μάρτυρες των γεγονότων και της ιστορίας και τα οποία συνεπάγονται κοινωνικές και λοιπές άλλες προεκτάσεις και αποτελέσματα.

42. Ο μεγάλος αριθμός επισκεπτών του Ναού του Ποσειδώνα αποτελεί ένα χαρακτηριστικό στοιχείο εξασφάλισης εσόδων που θα προκύψουν από μια τέτοιου τύπου προσπάθεια οργάνωσης πολιτιστικών διαδρομών εντός της Λαυρεωτικής και των μνημείων της, πέραν εκείνων που εισέρχονται μέσω του λιμένος και των σκαφών αναψυχής ή της κρουαζιέρας, αλλά και άλλων τρόπων επίσκεψης της Λαυρεωτικής.

Περίληψη

Το βιομηχανικό κτήριο, αποτελεί το κύριο τεκμήριο της βιομηχανικής δραστηριότητας και ως πολιτιστικό αγαθό ιδιαίτερης σημασίας, απαιτεί την τεκμηρίωση-αναγνώριση και ανάδειξή του. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα βιομηχανικά-τεχνικά μνημεία δύναται να λειτουργήσουν ως ιστορικές πηγές που αν διασωθούν, αποκατασταθούν και αξιοποιηθούν θα είναι σε θέση να «προσφέρουν» σε γηγενείς και επισκέπτες τις κατάλληλες ιστορικές πληροφορίες και γνώσεις. Σε ότι αφορά στο Λαύριο, σήμερα, η μεταλλουργική δραστηριότητα έχει πλέον σταματήσει, αλλά όλος ο χώρος είναι διάσπαρτος από κτήρια-εγκαταστάσεις, που μαρτυρούν το απώτερο και πρόσφατο παρελθόν, αλλά κυρίως σηματοδοτούν ακόμη τη ζωή του Λαυρίου. Χωρίς καμιά αμφιβολία το ζητούμενο είναι οι προοπτικές της πόλης. Στην περίπτωση του Νεότερου Λαυρίου τα γεγονότα αυτά αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι στο σώμα των εγκαταστάσεων έχουν αποτυπωθεί συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της ατομικής και συλλογικής ζωής της πόλης. Έχουν ιστορική, τεχνολογική, κοινωνική, αρχιτεκτονική και επιστημονική αξία και γι' αυτό τον λόγο χρειάζεται και κρίνεται σκόπιμη η προσπάθεια, όχι μόνο απλής προβολής τους, αλλά ταυτόχρονα και μιας ιδιαίτερης μέριμνας, με στόχο τη δημιουργία κατάλληλων υποδομών που θα επιτρέψουν να μετατρέψουμε ένα τεχνικό μνημείο σε πόλο έλξης και προσέλκυσης επισκεπτών, προβάλλοντας έτσι όλο αυτό το ιστορικό και πολιτιστικό υπόβαθρο, που το μνημείο «κρύβει» στα σπλάχνα του.

Σήμερα, η Λαυρεωτική μετά από μια μεγάλη περίοδο κρίσης και συστηματικών προσπαθειών ανασυγκρότησης, βρίσκεται σε πορεία ανάκαμψης και προσαρμογής στις νέες προτεραιότητες της βιώσιμης ανάπτυξης. Τα ποικίλα έργα, που είτε σχεδιάζονται, είτε βρίσκονται σε εξέλιξη, μας επιτρέπουν να μιλάμε για μια δυναμική ανάπτυξης της περιοχής, η οποία με σωστό και πετυχημένο χειρισμό των «πλουτοπαραγωγικών» της πηγών, θα πετύχει να αναδειχθεί τόσο σε εθνική, όσο και σε διεθνή κλίμακα. Εκείνο που χρειάζεται η πόλη είναι να μπορέσει να συνδυάσει και να διαχειριστεί με τρόπο δυναμικό όλες αυτές τις δυνατότητες που μοιάζουν να «αιωρούνται» και να αποζητούν μεθοδική προσπάθεια οργάνωσης και διαχείρισης, συμβάλλοντας στο ζύπνημα της μνήμης και στην επανασύνθεση της εικόνας της πόλης.

Εικ. 1.

*Αεροφωτογραφία του πρώην συγκροτήματος της ΓΕΜΛ,
σημερινού ΤΠΠΑ.*

Από το φωτογραφικό αρχείο του κ. Σταμάτη Καλουπάκη.

Εικ. 2.

*Το συγκρότημα του Μηχανουργείου,
την εποχή της λειτουργίας της ΓΕΜΛ.*

*Από το αρχείο του τ. Δημάρχου Λαυρεωτικής,
κ. Σ. Παπασταυρόπουλου.*

Εικ. 3.

Ο εργατικός οικισμός του Κυπριανού, ως μοναδικό δείγμα βιομηχανικού Οικισμού των αρχών του 19ου αιώνα.

*Από το αρχείο του τ. Δημάρχου Λαυρεωτικής,
κ. Σ. Παπασταυρόπουλου.*

Εικ. 4.

Το κτήριο της Φιλαρμονικής «ΕΥΤΕΡΠΗ» στον Κυπριανό.

*Από το αρχείο του τ. Δημάρχου Λαυρεωτικής,
κ. Σ. Παπασταυρόπουλου.*

Εικ. 5.

*Κεντρική αποθήκη Πλυντηρίου της Ε.ΜΕ.Λ.-Ερείπια Μεγάλου Αιμιήλατου
Μεταλλοπλυσίου της Ελληνικής Εταιρείας.*

*Από το βιβλίο Μ. Μαρμάνη-Φ. Μαρμάνη, Περίγηση στην πόλη,
έκδοση Δημοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης Λαυρεωτικής, φωτ. Σ. Καλουπάκης.*

Εικ. 6.

*Γενική άποψη του Μεγάλου Αιμιήλατου Μεταλλοπλυσίου
της Ελληνικής Εταιρείας την εποχή της λειτουργίας του.*

Από το αρχείο του κ. Ι. Ξεφτέρη..

Εικ. 7.

Η Σκάλα Φορτοεκφόρτωσης μεταλλευμάτων της ΓΕΜΛ (1888), γνωστή ως «Γαλλική Σκάλα».

Από το αρχείο του κ. Δ. Δράκου.

Εικ. 8.

Η Γαλλική Σκάλα, κατά τη διάρκεια φόρτωσης-εκφόρτωσης του μεταλλεύματος.

Η χρονολογική αποτύπωση της συγκεκριμένης εικόνας υπολογίζεται στο έτος 1912.

Από το ενημερωτικό έντυπο «Société des Usines du Laurium» του 1912, Αρχείο του Εμποροεπαγγελματικού Συλλόγου Λαυρίου «Ο Ερμής».

Εικ. 9.
Φωτογραφία του φρέατος «Ι.Β. Σερπιέρη».

*Από το αρχείο
 του τ. Δημάρχου Λαυρεωτικής,
 κ. Σ. Παπασταυρόπουλου.*

Εικ. 10.
*Τα κτήρια του Αιτικού Σιδηρόδρομου και στο βάθος
 η βάση καμινάδων και ο καπναγωγός.*

Από το αρχείο του κ. Ι. Ξεφτέρη.